

บทที่ ๑

การศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอคอนรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยกรุงศรีอยุธยา*

การศึกษาของพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินย่อมจะ
ได้เปรียบกว่าสามัญชนทั่วไป จะต้องเอาใจใส่และกวดขันกันเป็นพิเศษ เพราะอยู่
ในฐานะชนชั้นปกครองของประเทศ พระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติแต่พระมเหสี
จะต้องศึกษาเพื่อเตรียมพระองค์เป็นกษัตริย์ต่อไป ส่วนพระราชโอรสองค์อื่น ๆ ก็
จะต้องศึกษาเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปกครองบ้านเมืองแบ่งเบาภาระกิจของพระ
มหากษัตริย์

การศึกษาของพระราชโอรสและพระราชธิดาเริ่มขึ้นเมื่อมีพระชนม์ได้
๓ พรรษาในพระบรมมหาราชวัง ผู้สอนก็อาจจะได้แก่พระมารดาของพระองค์เอง
ข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิด หรือจ้างครูพิเศษมาสอน แต่โดยมากแล้วมักจะเรียนกับ
เจ้ากรมพระอักษลักษณ์ หรือพระโหราธิบดี ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในทางภาษา
หนังสือ เช่น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อยังทรงพระเยาว์ก็ได้ศึกษากับพระ
โหราธิบดีจนมีความรู้แตกฉาน ได้รับยกย่องว่าเป็นขัตติยภวี่ที่สามารถพระองค์หนึ่ง^๒

พระราชโอรสและพระราชธิดาจะเรียนรวมกันจนถึงพระชนม์ได้ ๗ พรรษา
จึงแยกกันไปเรียนต่างหาก การศึกษาของพระราชโอรสในตอนนั้นก็ศึกษาวิชาหนังสือ

^๑ กระทรวงมหาดไทย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคว่าง
ราชานุภาพและงานทางปกครองของพระองค์, (พระนคร : โรงพิมพ์ของกรมมหาดไทย
๒๕๐๕), หน้า ๓๕.

^๒ กรมศิลปากร, จินตภาพเล่ม ๑ - ๒ กับบันทึกเรื่องจินตภาพนิพนธ์พระเจ้า
บรมโกศ, (พระนคร : ศิลปบรรณาการการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕๓.

* พ.ศ. ๒๔๗๕ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือ ประวัติการศึกษาระหว่าง
สมัยกรุงศรีอยุธยา เพื่อแจกจ่ายแก่ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์

ชั้นสูงขึ้นไปในคอนเ้า คอนบายและคอนค้ำมีการฝึกภาคปฏิบัติ คือฝึกเป็นข้าราชการ
บริพารกับเจ้านายผู้ใหญ่ และบางโอกาสก็ได้ฝึกกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^๑ พอพระชนม์
ได้ ๑๓ พรรษาเข้าพิธีโสกันต์แล้วผนวชเป็นสามเณร เพื่อศึกษาศีลธรรมและพระศาสนา
จะเห็นได้ว่าในคอนนี้การศึกษาจะย้ายจากพระบรมมหาราชวังมายังวัด ซึ่งเป็นสถานศึกษา
ของสามัญชนทั่วไปด้วย แต่การศึกษาของพระราชโอรสและราชกุมารทั่วไปย่อมไม่ปะปนกัน
เพราะพระราชโอรสของกษัตริย์ยอมได้เล่าเรียนอยู่ในสำนักสงฆ์ชั้นสูงซึ่งราชกุมารทั่วไป
ยอมไม่มีโอกาสจะได้เข้าศึกษา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร
ก็ได้เสด็จไปประทับอยู่กับพระพรหมมุนี ณ วัดปากน้ำประสพ เพื่อทรงศึกษาวิทยาการและ
ศิลปศาสตร์คันถรแกชัตติยราชตระกูล^๒ การผนวชนี้จะผนวชอยู่เพียง ๑ หรือ ๒ พรรษา
เท่านั้น หลังจากลาผนวชแล้วก็ต้องมาศึกษาหาความรู้วิชาทางฝ่ายฆราวาสต่อไป วิชา
ที่ศึกษาในคอนนี้นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาที่บรรดาพระราชโอรสจะต้องได้รับ เพราะ
เป็นการศึกษาทางคันถรแกชัตติยวิชา และคำรพชัยสงคราม ซึ่งจะเข้าเล่า-
เรียนในสำนักที่มีชื่อเสียงที่สุด รวมทั้งกับข้าราชการที่มีฝีมือความรู้ด้วย วิชาที่ถือกัน
ว่าเป็นชัตติยวิชา คือ เพลงอาวุธ คำรพชัยสงคราม คชกรรม และอัศวกรรม^๓
บรรดาวิชาเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพระราชโอรสและเจ้านายชั้นแม่ทัพนายกอง
จะต้องเรียนรู้ เพื่อป้องกันประเทศ และเพื่อการขยายพระราชอาณาเขต ในสมัย
กรุงศรีอยุธยาไทยต้องทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านหลายครั้งหลายครา กษัตริย์
ทรงเป็นจอมทัพออกต่อสู้ข้าศึกด้วยตนเองอยู่เสมอ

^๑ กระจ่างมหาดไทย, เรื่องเดิม, หน้า ๓๔.

^๒ ชุมสาย สมพงษ์, พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,

(พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๒), หน้า ๔.

^๓ กระจ่างมหาดไทย, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เมื่อพระชนม์ได้ ๒๑ พรรษา จะต้องผนวช เป็นพระภิกษุอีกครั้งหนึ่งตามประเพณี ซึ่งโดยมากมักผนวชอยู่เพียงพรรษา เดียวแล้วก็ลาผนวชออกมา รับราชการ

สำหรับการศึกษาของพระราชธิดานั้นหลังจากที่แยกไปเรียนต่างหาก เมื่อพระชนม์ได้ ๗ พรรษาแล้ว การเรียนจะเน้นหนักไปทางด้านวิชาการ เวียน จรรยา มรรยาท วรรณคดี และศีลธรรม วิชาต่าง ๆ เหล่านี้ถ้าพระองค์ใดสนใจเป็นพิเศษ ก็จะศึกษาเป็นพิเศษจนมีความรู้ความชำนาญเป็นอย่างดี เช่น การศึกษาวรรณคดีที่มีชื่อเสียงปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้แก่ เจ้าฟ้าภูธร ซึ่งทรงนิพนธ์บทละคร เรื่องกาหลัง (อิเหนาใหญ่) และเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งทรงนิพนธ์บทละคร เรื่องอิเหนา เล็ก^๑ เจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์มีชื่อเสียงอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายในราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งวรรณคดีเจริญรุ่งเรืองมาก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีหนังสือแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกของเมืองไทยเกิดขึ้น คือ หนังสือจินตามณี ซึ่งแต่งโดยพระโหราธิบดี หนังสือนี้เป็นหนังสือที่ "แต่งไว้พิศดารตั้งแต่หัดอ่าน เขียนจนถึงหัดแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน"^๒ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าหนังสือนี้ใช้ได้ตั้งแต่เริ่มหัดอ่าน จนถึงหัดเรียนรู้อรรณคดี และอักษรศาสตร์ขั้นสูง เป็นหนังสือที่ใครรวบรวมทกลอนต่าง ๆ ทำเป็นตำราไว้

หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดให้พระโหราธิบดีแต่งขึ้นคือ พระราชพงศาวดาร ซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ การที่มีหนังสือ ๒ เล่มนี้เกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่าการศึกษาในรัชสมัยของ

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาตำราภิธานญาณ, "ลักษณะการศึกษาของเจ้านายแต่โบราณ", ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๑๔.

^๒ ธนิต อยู่โพธิ์, "บันทึกเรื่องจินตามณี", จินตามณี เล่ม ๑ - ๒ กับบันทึกเรื่องจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ, (พระนคร : ศิลปบรรณาการการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๗.

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นสมัยที่มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าสมัยใด ๆ ที่ผ่านมา สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชนิพนธ์ ทรงกล่าวถึงมูลเหตุที่มีการแต่งหนังสือสองเล่ม
นี้ว่า

๑... ค่ายปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมื่อพวก บาทหลวงฝรั่งเศษแรกเข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสต์ในกรุงเทพฯ นั้น มาตั้ง โรงเรียนขึ้นสำหรับสอนหนังสือแก่เด็กไทยด้วย อาศัยเหตุนี้เห็นว่าเป็นเพราะ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชนิพนธ์ว่า ถ้าฝ่ายไทยเองไม่เอาเป็นธุระจัดบำรุง การเล่าเรียนให้รุ่งเรืองก็จะเสียเปรียบฝรั่งเศษ พระโหราธิบดีจึงเป็นปราชญ์ มีชื่อเสียงว่า ชี่ยวชาญอักษรสมัยอยู่ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์จึงมีรับสั่งว่า ให้เป็นผู้แต่งตำราสอนหนังสือไทยขึ้นใหม่ ส่วนการที่โปรดเกล้าฯ ให้แต่งหนังสือ พระราชพงศาวดารนั้น จะแต่งเป็นหนังสือเรียนหรือแต่งสำหรับให้เป็นความรู้แก่ ทูตต่างประเทศที่เข้ามาในครั้งนั้น ก็อาจจะเป็นได้ทั้ง ๒ สถาน แต่ควรพึงเป็น ยุติได้ว่า การที่กวัดข้นให้ลูกผู้เล่าเรียนหนังสือไทยคงเริ่มขึ้นในครั้งรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์ ความที่กล่าวมานี้ยังมีหลักฐานที่สังเกตุอีกอย่างหนึ่งด้วยตัวอย่าง หนังสือนี้มีชื่อลักษณะเขียนในครั้งนั้น เช่น หนังสือสัญญาที่ทำกับฝรั่งเศษยังปรากฏ อยู่ กระบวนอักษรวิธีที่ใช้วิปลาศคลาดเคลื่อนมาก เห็นได้ว่าความรู้หนังสือไทย คงตกต่ำมาเสียคราวหนึ่ง พึ่งมากลับเจริญขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพราะฉะนั้นต่อมาถึงรัชกาลหลัง ๆ จึงมีผู้รู้หนังสือสันต์มากขึ้นโดยลำดับ จนสามารถแต่งบทกลอน เช่น เล่นเพลงยาวกันได้ชุกชุมเมื่อในรัชกาลพระเจ้า บรมโกษจึงกล่าวมาข้างต้น^๑

หนังสือจินตคามนี้มีอิทธิพลต่อวงการอักษรศาสตร์มากในสมัยต่อมาทั้งในราชสำนัก และในหมู่ประชาชนทั่วไป ดังจะเห็นได้ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ที่การศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์เจริญขึ้นมาก มีกวีฝีปากดีเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก นับแต่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ เจ้าฟ้าหญิงกมลพล เจ้าฟ้าหญิงมงกุฎ หลวงศรีปริษา (เซ่ง) พระมหานาค วัดท่าทราย เป็นต้น

การศึกษาของพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน กำหนดไว้เป็นขั้นตอน ซึ่งถ้าจะเปรียบกับการศึกษาของประชาชนทั่วไปแล้วจะเห็นได้ว่าแตกต่างกันมาก ทั้งนี้รวมทั้งลูกหลานของเจ้านายและขุนนางที่อยู่ใกล้ชิดกับราชสำนักด้วยซึ่งย่อมจะได้รับการศึกษาที่แตกต่างไปจากราษฎรทั่วไป เพราะพวกนี้จะมีโอกาสทั้งในด้านการศึกษาและการทำงาน เพราะเมื่อจบการศึกษาแล้วก็จะได้รับราชการใกล้ชิดเบื้องยุคลบาท เจริญรอยตามบิดาของตนต่อไป

ชาวต่างชาติส่วนใหญ่ที่เดินทางเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะกล่าวไว้ในบันทึกของตนว่า แหล่งการศึกษาที่สำคัญของเด็กชายทั่วไปคือ วัด ดังนั้นการสร้างวัดทั้งของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย ข้าราชการ และชาวบ้าน จึงเป็นการสนับสนุนการศึกษาของประเทศทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม^๒ วัดมิใช่จะมีหน้าที่ทางศาสนาอย่างเดียว แต่เป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งในค่านิยมวิทยาการต่าง ๆ ด้วย เช่น การแพทย์ การาศาสตร์ กฎหมาย ปรัชญา ฯลฯ ซึ่งพระจะเป็นผู้สอนวิชาความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้^๓

จอส ชูเคิน (Joost Schouten) ซึ่งเดินทางเข้ามาในเมืองไทยในราว พ.ศ. ๒๑๗๓ และ ลาลูแบร์ (La Loubere) ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเดินทางเข้ามาเจริญ

David K. Wyatt, "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกรฐานะในสังคมไทยโบราณ", ศิลปากร, ๑๐ (พฤษภาคม, ๒๕๐๔), ๔๑.

^๒ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๖.

^๓ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn, (Bangkok : Thai Wattana Panich, 2512), p. 12.

สัมพันธ์ไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ใน พ.ศ. ๒๒๓๐ ได้กล่าวถึงการ
ศึกษาของไทยในสมัยนั้น สรุปได้ว่า เมื่อเด็กมีอายุอยู่ในราว ๕ - ๘ ปี บิดามารดา
จะส่งบุตรของตนไปเล่าเรียนเขียนอ่านกับพระทั่วค

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อหนังสือจินตคามณี แบบเรียน
เล่มแรกของไทยเกิดขึ้น มาตรฐานทางการศึกษาก็ดีขึ้น เพราะมีวิธีการสะกดคำ ซึ่ง
ทำให้การเขียนภาษาไทยในสมัยต่อมาถูกต้องขึ้น หนังสือจินตคามณีนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียน
มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว คือเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เรียบ
เรียงหนังสือชุด มูลบทบรรพกิจ วาหนิติกร ถักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวจจน์
พิจาวณ พิศาลการ์นต์ เป็นแบบเรียนขึ้นใช้แทน ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๔

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓

การศึกษาของพระราชโอรส และพระราชธิดาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีแบบ
แผนเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่การศึกษาของพระราชโอรสและพระราชธิดาในสมัย
รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓ และในสมัยของรัชกาลที่ ๔ มีแตกต่างกันออกไปบ้าง
กล่าวคือในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่ไทยเปิดประเทศ
ค้าขายกับต่างประเทศ และยอมรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของต่างประเทศ นอกจาก
นั้นยังมีความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกทั้งในด้านการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ

ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ณับสมบูรณ, แปลจาก Du Royaume
de Siam, โดย สันต์ ท. โกมลบุตร, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐)
หน้า ๒๖๑ - ๒๖๒. และ Joost Schouten, A Description of the Govern-
ment, Migt, Religion, Customs, Traffic, and Other Remarkable,
Affairs in the Kingdom of Siam, (Bangkok : Chalermnit, 1969), p.147.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นว่านับวันไทยก็จะต้องเกี่ยวข้องกับประเทศตะวันตกมากขึ้นทุกที ความรู้ทางด้านภาษาและขนบธรรมเนียมของฝรั่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ ด้วยเหตุนี้เองจึงทรงพระราชดำริเห็นว่าพระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์จะต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษทุกพระองค์ จึงได้จ้างนางแอนนา เลียวโนเวนซ์ (Mrs. Anna Leonowens) เข้ามาสอนในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรก ซึ่งรายละเอียดในเรื่องนี้จะได้อีกกล่าวต่อไป

การศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหนังสือเรื่องความทรงจำ และในหนังสือประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด เรื่อง ลักษณะการศึกษาของเจ้านายแต่โบราณ^๒ จึงเห็นสมควรจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทพระนิพนธ์ของพระองค์จากหนังสือทั้งสองเล่มนี้

การศึกษาของพระราชโอรส และพระราชธิดาเริ่มขึ้นเมื่อมีพระชันษาได้

๓ พรรษา โดยเข้าเรียนในสำนักเจ้านายพระองค์หนึ่งองค์ใดองค์หนึ่ง การศึกษาในขั้นนี้เป็นการศึกษาความรู้ขั้นอ่านเขียน จนราวพระชนม์ได้ ๗ พรรษา ก็จบการศึกษา ซึ่งถ้าจะเทียบกับความรู้ในปัจจุบันก็คือสำเร็จชั้นประถมศึกษา ถึงตอนนี้การศึกษาจะแยกกัน เพราะวิชาที่เรียนฝึกกัน คือ พระองค์ชายจะเรียนภาษามคธ และภาษาไทยชั้นสูง แล้วผนวชเป็นสามเณร เล่าเรียนศีลธรรม และฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย และเริ่มเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัชฌาศัย การผนวชอาจผนวชอยู่เพียงพรรษาเดียวหรือมากกว่านั้นก็ได้ เมื่อลาผนวชแล้วเสด็จออกมาประทับอยู่ฝ่ายหน้าเพื่อศึกษาวิชาเฉพาะ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๕ - ๑๗.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการศึกษาของเจ้านายแต่โบราณ", หน้า ๑๑๗ - ๑๒๐.

อย่างตามพระอัยยาศัย คือ ศิลปศาสตร์ เช่น หัตถทรงช้าง ม้า การใช้เครื่อง
ศัตราวุธ และการหัตถกรรม เป็นต้น โดยเสด็จไปเรียนอยู่ในสำนักผู้เชี่ยวชาญ
ในการนั้น ๆ ส่วนวิชารัฐประศาสตร์ นิติศาสตร์ และราชประเพณีนั้น สมเด็จ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า "เจ้านายได้เปรียบคนจำพวกอื่น เพราะ
มีตำแหน่งเข้าเฝ้าในท้องพระโรง อันเป็นที่ว่าราชการบ้านเมือง ได้เรียนควยได้
ฟังกวีที่เฝ้าหน้าที่กรมวังคฤบาล และที่พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการมาแต่ยังเยาว์วัย
ตลอดจนได้คุ้นเคยกับท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการบ้านเมือง ทั่วเข้าเฝ้าทุก ๆ วัน
ดังกล่าวมา" การศึกษาในตอนนี้ใช้เวลาราว ๖ ปี จนมีพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา
ออกผนวชเป็นพระภิกษุซึ่งสมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพเทียบว่าตรงกับการศึกษา
ชั้นอุดมศึกษา เพราะเมื่อลาผนวชแล้วก็ออกมารับราชการได้

ส่วนพระราชธิดานั้นเมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาแล้ว ก็ได้เรียน
วิชาชั้นสูงต่อไป คือ ศิลปกรรม วรรณคดี บางพระองค์ที่สนพระทัยทางด้านนี้ก็จะศึกษา
วิชาแขนงอื่นต่อไป เช่น วิชาเลข โหราศาสตร์ และโบราณคดี

วิชาที่เน้นหนักสำหรับพระเจ้าลูกเธอคือ วิชาการเรือน การฝึกหัดมรรยาท
และราชประเพณี ซึ่งวิชาเหล่านี้มีเล่าเรียนเฉพาะภายในพระราชวังเท่านั้น พระเจ้า
ลูกเธอย่อมได้รับการศึกษาทุกพระองค์ จึงได้เป็นอาจารย์สั่งสอนเจ้านายซึ่งทรง
พระเยาว์สืบต่อกันมาไม่ขาดยุคชั่วกาล เช่น พระองค์เจ้าหญิงมณี เป็นพระอาจารย์
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงพระเยาว์^๒ พระองค์เจ้า
หญิงกษณาพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระอาจารย์ของ

^๑ สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๖.

^๒ สมเด็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อน
เสวยราชย์", พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์ พระบรมราชประวัติ,
พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, พระประวัติศรีเสลา (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๐.

สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เมื่อทรงเริ่มเรียนอักษรสมัยเบื้องต้น
เป็นคน

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีหนังสือแบบเรียนเกิดขึ้น
อีกเล่มหนึ่งนอกเหนือไปจากหนังสือจินตคามณี ซึ่งได้ใช้เป็นแบบเรียนกันมาตั้งแต่สมัย
กรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือนี้ก็คือ หนังสือจินตคามณีฉบับพระนิพนธ์
กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างมาจากจินตคามณีฉบับของพระโหราธิบดี
แต่แก้ไขให้กระชับรัดกุม และเข้าใจความได้ง่ายขึ้น สาเหตุที่ทรงนิพนธ์หนังสือเล่มนี้
ขึ้นนั้น มีเนื้อความปรากฏในโคลงตอนท้ายว่า เมื่อปีระกา เอกศก พ.ศ. ๒๓๘๒
ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารภถึงพระเจ้าลูกยาเธอ
ชั้นเล็กซึ่งทรงพระเจริญขึ้นโดยมาก มีพระราชประสงค์จะให้ทรงศึกษาวิทยาการ^๑ บ้างที่
จะได้ทรงแสดงพระราชปรารภนั้นแก่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งในเวลานั้นยังดำรง
พระยศเป็นกรมหมื่น จึงได้นิพนธ์จินตคามณีเล่มนี้ขึ้น

หนังสือจินตคามณีฉบับนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนต่อมา พระยาปริยัติธรรมธาดา
(แพ ตาละลักษณ) สืบค้นได้ว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีหนังสือแบบเรียน
อยู่ ๕ เล่ม คือ

๑. ประถม ก. กา
๒. สุนันทกุมาร
๓. ประถมมาลา

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^๒ ธนิต อยู่โพธิ์, "บันทึกเรื่องจินตคามณี", หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙.

๔. ประถมจินตคณิต เล่ม ๑ (แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์)

๕. ประถมจินตคณิต เล่ม ๒ ฉบับพระนิพนธ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

อุปกรณ์การเรียนในสมัยนี้มี กระดานชนวน ไม้บันทึก และคินสอหิน

หนังสือเรียนยังไม่มีพิมพ์เป็นเล่ม ๆ เพราะสมัยก่อนเครื่องพิมพ์ยังไม่มี แม้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีแท่นพิมพ์ตกเข้ามาในเมืองไทยเป็นครั้งแรก^๒ ก็ยังมีได้ใช้พิมพ์หนังสือ พวกมิชชันนารีใช้พิมพ์คำสอนทางศาสนาของเขาเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยโปรดฯ ให้จ้างพิมพ์ใบปลิวประกาศห้ามสูบฝิ่นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพได้ทรงเล่าถึงการศึกษารั้งแรกของพระองค์ท่านว่า "ในเวลานั้นหนังสือเรียนยังไม่มีฉบับพิมพ์ แม่ต้องจ้างอาลักษณ์เขียนหนังสือเรียนด้วยเส้นทรศาลลงในสมุดคำ..."^๓

จะเห็นได้ว่าเพราะเหตุใดการศึกษาเล่าเรียนในสมัยก่อนจึงต้องจำกัดวงอยู่แค่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และผู้มีอันจะกินเท่านั้น เพราะราษฎรทั่วไปย่อมไม่มีเงินทองจะไปจ้างผู้ใดให้เขียนหนังสือเรียนให้แก่ลูกหลานของตนได้

การศึกษาตามที่กล่าวมานี้เป็นการศึกษาวิทยาการตามแบบเก่า จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๓๗๑ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีผู้หันไปศึกษาวิทยาการตามแบบตะวันตก ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากพวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก พวกนี้วางตนเป็นกันเองเหมือนมิตรสหายของราษฎรทั่วไป ทั้งยังได้ช่วยรักษาโรค และสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริสเกี่ยวกับอุปนิสัยใจคอของพวกมิชชันนารีอเมริกันไว้ว่า

พระยาปริยัติธรรมธาดา และ พระยาศรีสุนทรโวหาร, โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย, (พระนคร : โรงเรียนการช่างวุฒศึกษาแผนกการพิมพ์, ๒๕๐๒), หน้า ๓๑.

^๒ ประชุมพงศาวดารภาค ๓๑ เล่ม ๑๔, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘.

^๓ สมเด็จพระยาตากำรกราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๑.

...มีปกติเป็นคนตรงและมีร ณะ ไม่เคยแทรกแซงในกิจการงานเมืองหรือก่อความ
 อย่างหนึ่งอย่างใดให้แก่ไทยเลย พวกเขายูกับไทยประจวบหนึ่งว่าเป็นคนไทย...
 กราใดมีเรื่องยุ่งยากอันใดเกิดขึ้น มิชชันนารีอเมริกันก็ให้ความช่วยเหลืออย่างค
 เลิศหลายครั้ง ค่ายเหตุนี้คนไทยจึงรักและนับถือพวกมิชชันนารีอเมริกันมาช้านาน ทั้ง
 มิชชันนารีอเมริกันยังได้สอนอะไรสอนอะไรอีกหลายอย่างให้แก่ไทยอีกด้วย

ค่ายเหตุนี้เองเจ้านายหลายพระองค์ในเวลานั้นจึงได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษกับ
 พวกมิชชันนารีเหล่านี้ มูลเหตุที่จะได้เล่าเรียนนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้กล่าว
 ไว้ว่า

ในสมัยนั้นผู้มีสติปัญญาที่เป็นชั้นสูงอยู่ในประเทศนี้ แลเห็นว่าการสมาคมเกี่ยวข้องกับ
 ฝรั่งเศสประเทศคงจะตองมีถึงชนกว่าแต่ก่อน แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทาง
 ประเทศตะวันออกนี้ มีเจ้านายบางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษา
 วิชาการและขนบธรรมเนียมของฝรั่ง แลจะเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายาม
 เล่าเรียนศึกษากับพวกมิชชันนารีอเมริกัน...^๒

บรรดาเจ้านายที่ได้ศึกษาวิชาการกับมิชชันนารีอเมริกัน ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงผนวชเป็นพระราชาคณะศึกษาภาษาละติน ภาษาอังกฤษและ
 วิทยาศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์
 ทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษและวิชาการทหาร ที่เรียนทางวิชาอื่น ๆ ได้แก่กรมหลวงวงษาธิราช
 สนิท ทรงศึกษาวิชาแพทยแบบตะวันตก จนได้ประกาศนียบัตรถวายเป็นพระเกียรติยศมาจากมหา

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสอ้างถึงในอนุวิจิตรมาตรา,
สัมพันธ์ภาพระหว่างไทยอเมริกัน, (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๐๖), หน้า ๑๐.

^๒ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ",
ประชุมพระนิพนธ์เบ็คเต็ล, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๐๕.

วิทยาลัยแห่งหนึ่งในอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศศึกษาการช่างฝรั่ง ข้าราชการที่สนใจ ก็มีหลายคน ที่สำคัญได้แก่ หลวงสิทธิไชยเวร (ต่อมาคือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) สนใจในวิชาต่อเรือกำปั่น หม่อมราโชทัยสนใจในวิชาภาษาอังกฤษจนสามารถพูดได้เป็นอย่างดี นายโหมค อมาตยกุล ศึกษาเรื่องเครื่องจักร และการถ่ายรูป นอกจากนั้นยังมีคนไทยไปศึกษา ต่อยังต่างประเทศเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ นายฉุน ไปศึกษาวิชาการเดินเรือกำปั่นที่ ประเทศอังกฤษจนได้ประกาศนียบัตรการเดินเรือทะเล ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนจร เจนทะเล ในสมัยรัชกาลที่ ๕

ผลของการศึกษาวิทยาการตามแบบตะวันตกของพวกกลุ่มหัวก้าวหน้าเหล่านี้ ก่อให้เกิดผลที่แก่ประเทศไทยอย่างใหญ่หลวง ที่เห็นได้ชัดเจนนับประการคือ ทางด้านการทูตและกิจการ ทหารเรือ บุคคลเหล่านี้ได้หันไปใช้วิชาความรู้ช่วยราชการในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าท่า กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) หลวงสิทธิไชยเวร และหม่อม ราโชทัย

เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงช่วยเหลือกิจการทางด้านการทูตครั้งที่ เซอร์ เจมส์ บรุก เป็น ทูตเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๓ เพื่อจะขอแก้ไขหนังสือสัญญาที่เบอร์นีได้ทำไว้ การมาของ เซอร์ เจมส์ บรุก ครั้งนี้ติดกับครั้ง จอห์น ครอเฟ็ด และ เฮนรี เบอร์นี เพราะเป็นทูตมาจากประเทศ อังกฤษโดยตรง มีชื่อเสียงมาจากอินเดียเหมือนเมื่อก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริจะหาผู้ที่เข้าใจภาษาและแบบธรรมเนียมของอังกฤษ เจ้าฟ้ามงกุฎจึงได้เข้า ช่วยราชการครั้งนั้นโดยได้ทรงตรวจแก้ไขหนังสือตอบของไทยซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษเรียบร้อยแล้ว

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘ - ๑๑๐.

^๒ Walter F. Vella, แผนดินพระนั่งเกล้า แปลจาก Siam Under Rama III โดย นิจ ทองโสภิต, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๓๗.

นั้นอีกทีหนึ่ง ผู้ที่ช่วยเหลือทางการทูตอีกคนหนึ่ง คือ หม่อมราโชทัย ซึ่งได้เป็นล่ามหลวง ไปอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค)

เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และหลวงสิทธินายเวร เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงกิจการทหารเรือไทย กล่าวคือ หลวงสิทธินายเวรได้ศึกษาการต่อเรือจนสามารถต่อเรือกำปั่นแล่นใบแบบฝรั่งได้ ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ได้ทรงศึกษาทางค่านวิชาจักรกล จนมีความสามารถประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำใช้ได้เป็นครั้งแรก นอกจากนี้ยังได้ทรงต่อเรือกำปั่นใบอีกหลายลำ คือ เรือพุทธอำนาจ เรือราชฤทธิ เรือพุทธสิงหาสน์ เป็นต้น^๒

การศึกษาของเจ้านายและข้าราชการเจริญก้าวหน้าขึ้นไปเรื่อย ๆ ในขณะที่การศึกษาของประชาชนทั่วไปยังคงมีศูนย์กลางอยู่ในวัดเหมือนสมัยอยุธยา การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอย่างมากมายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเท่ากับเป็นการสนับสนุนการศึกษาไปด้วยในตัว สังฆราชปาลเลอกัวซ์ ซึ่งเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้เขียนหนังสือเรื่อง การพรรณาราชอาณาจักรไทยหรือสยาม (Description du Royaume Thai ou Siam) โดยได้เล่าเกี่ยวกับการศึกษาของราษฎรทั่วไปว่า

ภายหลังหรือกลางครึ่งก็ก่อนหน้านางานโกนจุก บิคามารคาจะส่งบุตรของตนไปวัดเพื่อให้เรียนอ่านและเขียน พวกเขาจะรับใช้พระสงฆ์โดยการเป็นผีพาย หรือศิษย์วัด พระสงฆ์แจกอาหารที่ได้รับบิณฑบาตทานให้แล้วก็สอนให้อ่านหนังสือไปวันละ เล็กกระน้อย

...

^๑ สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๗ - ๑๐๘.

^๒ William L. Cowan, "The Role of Prince Chuthamani in the Modernizing of Siam and His Court Position During the Reign of Rama III and Rama IV," JSS, IV pt. I (January, 1967), p. 46.

^๓ สังฆราชปาลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลจาก Description du Royaume Thai ou Siam โดย พันตรี ท. โกลบุตร, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๖.

การศึกษาเล่าเรียนในวัดตามที่ตั้งมราชปาลเสกข์เล่าไว้เหมือนกับที่ลาดูแบร์เล่าไว้
ก่อน ยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้
มีโรงเรียนสำหรับประชาชนทั่วไปขึ้น

สมัยรัชกาลที่ ๔

การศึกษาของพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวนับได้ว่ามีโอกาสดีกว่าในรัชกาลก่อน ๆ เพราะนอกจากจะได้รับการศึกษาตามแบบ
โบราณของไทยแล้ว ยังได้มีโอกาสศึกษาภาษาอังกฤษ และวิทยาการตามแบบตะวันตกด้วย
ตามพระราชดำริของพระองค์ สำหรับการศึกษาคณะแบบโบราณของไทยนั้นก็ไม่ใช่ยุ่งยากเหมือน
ในสมัยก่อนนัก เพราะมีหนังสือเรียนพิมพ์ออกจำหน่าย คือ ปฐม ก.กา ซึ่งหมอบรัดเลย์พิมพ์ขึ้น
เป็นครั้งแรก นอกจากนั้นก็ได้อ่านหนังสือเรื่องสามก๊กฉบับพิมพ์ นอกเหนือไปจากบทละครเรื่อง
อื่น ๆ เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ ซึ่งใช้เรียนกันมาก่อน

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ก่อให้เกิด
ประโยชน์อย่างใหญ่หลวงติดตามมา ประการแรกก็คือผลดีที่เกิดขึ้นกับตัวของพระองค์เอง อันมี
ผลในการปกครองบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ ประการที่สองก็คือการถ่ายทอดความรู้จากการ
มองเห็นการณ์ไกลของพระองค์ท่านแก่บรรดาพระราชโอรสของพระองค์ ที่สำคัญคือ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ดำเนินวิเทโศบายในการปกครองบ้านเมืองให้รอดพ้นจาก
เงื้อมมือของมหาอำนาจที่กำลังแผ่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั่ว
แคว้นสยาม ได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า "ทรงเป็นนักปฏิบัติการณ์ที่
มองเห็นความจริงในสิ่งที่ควรกระทำ ดังนั้นจึงได้เตรียมการให้พระราชโอรสของพระองค์ได้รู้จัก
เผชิญโลกใหม่ที่แตก่างออกไปซึ่งจะมาถึงในไม่ช้า ..."^๒

^๑ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๑๘.

^๒ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand ...

ความรู้ภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นกุญแจดอกสำคัญในการเปิดประตูไปสู่ความรู้ในวิชาแขนงอื่น ๆ คือ ทรงสามารถอ่านหนังสือว่าด้วยวิชาวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คำนวณ และกวีศาสตร์ ได้เข้าใจแจ่มแจ้ง ทรงอุทิศเวลาให้กับการศึกษาวิชาความรู้อย่างลึกซึ้งตั้งแต่องค์พระผนวชอยู่ และจากการที่ทรงเล็งเห็นถึงภัยจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมซึ่งแผ่เข้ามาไปทั่วเอเชีย ได้เป็นเครื่องกระตุ้นให้พระองค์ทรงกระตือรือร้นที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีโคบายของประเทศเพื่อความเหมาะสมกับสถานการณ์ของโลก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มการศึกษารัฐศาสตร์ต่างประเทศขณะประทับอยู่ ณ วัชรราชาธิวาส ได้ทรงเรียนภาษาละตินกับบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ และเมื่อทรงย้ายไปประทับที่วัดบวรนิเวศก็ได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับ นายเจสซี คาสเวลล์ มิชชันนารีอเมริกัน การศึกษากับ นายคาสเวลล์ นับว่าได้รับประโยชน์อย่างเกินความคาดหมาย เพราะเป็นผู้ที่ใฝ่ส่งเสริมความคิดอิสระในการปกครอง และแนะแนวทางให้เจ้าฟ้ามงกุฎเปิดประเทศไปสู่การพาณิชย์ และการปรับปรุงเมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติ แต่ทรงนึกขึ้นอยู่กัพระปรีชาญาณฉลาดซึ่งทรงคาดคะแนอนาคตของบ้านเมืองได้ไกลเป็นประการสำคัญด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงมีความกระตือรือร้นในการที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีโคบายของประเทศเพื่อความอยู่รอดเท่านั้น แต่ได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาของพระราชโอรสและพระราชธิดาคด้วย ทรงเล็งเห็นว่านับวันการติดต่อเกี่ยวข้องกับชาติตะวันตกจะมีเพิ่มมากขึ้น ความรู้ภาษาอังกฤษจะเป็นเครื่องช่วยให้อ่านหนังสือภาษาอังกฤษได้เข้าใจอันจะนำไปสู่ความเข้าใจในวิทยาการสมัยใหม่ตลอดจนความรู้ลึกซึ้งถกคิด นิสัยใจคอ ตลอดจน

^๑ Verjina Thomson, Thailand : The New Siam, (New York : Macmillan, 1941), p. 34.

^๒ ทรงศรี อัจจอรุณ, การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศไทย มหาดำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนศาสตร์, ๒๕๐๖), หน้า ๘.

จนชนบทรวมนิยมประเพณีของชาวตะวันตกเหล่านั้นได้ ด้วยเหตุนี้เองจึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นที่พระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕ เพื่อให้พระราชโอรสและพระราชธิดาที่สำเร็จชั้นประถมศึกษาแล้ว (มีอายุอยู่ในราว ๘ - ๑๐ พรรษา) ได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษ โดยได้จ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนซ์ (Mrs. Anna Leonowens) จากสิงคโปร์ มาเป็นครูสอน วิชาที่สอนคือ ภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ วรรณคดี และห้ามสอนเรื่องเกี่ยวกับศาสนาในทำนองที่จะชักชวนให้เข้ารีตอย่างเด็ดขาด เวลาที่สอนสอนเฉพาะเวลาตอนเสด็จขึ้นเฝ้าและเวลาว่างการตามเสด็จ^๒

อันที่จริงก่อนหน้านั้นพระองค์ก็ได้โปรดให้หญิงมิชชันนารีอเมริกันเข้าไปสอนภาษาอังกฤษและความรู้ทั่วไปในพระบรมมหาราชวังแก่บรรดาเจาจอมและข้าราชการสำนักสถรีอยู่ก่อนแล้ว ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์บางกอกกาเดเนเตอร์ ปี ๑๘๕๕ (๒๔๐๒) ว่า

วันที่ ๑๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๑ (๒๓๙๘) เป็นวันที่ต้องจารึกไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้มีเกียรติยศยิ่งแห่งกรุงสยาม ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสอนภาษาอังกฤษแก่พวกข้าราชการสำนักสถรีชั้นในพระบรมมหาราชวัง พระองค์ได้มีรับสั่งขอร้องคณะมิชชันนารีอเมริกันในกรุงเทพฯ ให้จัดหามิชชันนารีสตรีเข้ามาสอน ซึ่งทางคณะมิชชันนารีก็ได้จัดถวายตามททรงขอ...^๓

แต่ก็ปรากฏว่าการเรียนการสอนไม่มีใครได้ผล เพราะมีผู้มาเรียนเพียงเล็กน้อย ผู้ที่เรียนพอพูดภาษาอังกฤษได้บ้างก็มี เช่น เจาจอมมารคากลิ้น เป็นต้น

^๒ พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ถึง นางแอนนา ลีโอโนเวนซ์ อ้างถึงใน M. Smith, A Physician at the Court of Siam. (London, Country Life Limited, no date), pp. 41 - 42.
^๓ สมเด็จพระยาค้ำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์...

^๓ "Chronicle of Notable Events", Bangkok Calendar, 1859.
 อ้างถึงใน M. Smith, เรื่องเดิม, หน้า ๔๑.
 เจาจอมมารคากลิ้นของกรมพระนเรศวรฤทธิ

บรรดาพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มาเล่าเรียนภาษาอังกฤษกัน เป็นส่วนใหญ่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเห็นสมควรจะได้กล่าวถึงการศึกษาของพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไปตามสมควร เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มไว้ั้นได้รับการดำเนินต่อไปให้เกิดประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างไร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดการศึกษากว้างขวางออกไปกว่าในสมัยของพระราชบิดา ซึ่งทั้งนี้ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ คือ สิงคโปร์ ชวา และอินเดียน ไท่ทอกพระเนตรวิธีการของต่างประเทศ ซึ่งทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ ทรงเห็นด้วยกับพระราชบิดาที่ว่าภาษาอังกฤษเป็นวิชาที่สำคัญที่จะต้องศึกษา ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๑๕ จึงได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นในพระบรมมหาราชวังที่ตึกข้างประตูพิมานไชยศรี นายพรานซิส ยอช แบตเตอตัน เป็นครูสอน การเรียนการสอนในสมัยนี้ สมเด็จพระบวรราชวิโรธ ซึ่งเคยเป็นศิษย์ผู้หนึ่งของนายพรานซิส ยอช แบตเตอตัน ได้ทรงเล่าไว้ว่า

...สอนอย่างฝรั่ง เจ็บ หนังสือเรียนใช้แบบฝรั่งที่สุดจนแผนที่ก็ใช้แผนที่ยุโรปสำหรับสอน เรารู้จักแผนที่ของเมืองฝรั่งก่อนของเมืองไทยเราเอง หักพุดหัดอ่านแผนที่ให้เข้าใจความเอาเอง ไม่ได้หัดให้แปล แต่พวกเราก็พยายามเข้าใจความให้ถึงพงศาวดารอังกฤษ... เราได้รู้นิสัยของฝรั่งจากหนังสือเรียน ดีกว่าเรียนแบบที่เขาจัดสำหรับคนไทย ในภายหลัง เป็นการเหมาะแก่เราผู้ไม่มีของจะไปเรียนที่เมืองฝรั่ง...

การจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ประสบผลสำเร็จอย่างใหญ่หลวง พระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ได้เป็นบุคคลชั้นนำของประเทศในเวลาต่อมา ได้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองและช่วยราชการในสมัยจักรวรรดินิยมตะวันตก คือ อังกฤษ และ

ฝรั่งเศส สิ่งเกี่ยวข้องที่รักษาเอกราชของชาติไว้ได้คือการปรับปรุงประเทศให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศในทุก ๆ ด้าน พระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ได้เป็นกำลังสำคัญในการนี้ คือ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ผู้บัญชาการกรมมณฑลพิธีการ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้บัญชาการจัดการศึกษาหัวเมือง เป็นต้น

เปรียบเทียบการให้การศึกษแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พระเจ้าน้องของพม่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าน้องของพม่าครองราชย์อยู่ในยุคเดียวกัน คือ พระเจ้าน้องครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖ - ๒๔๒๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๔ - ๒๔๑๑ ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงนำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ คือ ทรงทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ ทรงเปิดประเทศค้าขายกับต่างประเทศ ทรงรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของต่างประเทศ และทรงมีความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกทั้งในด้านการเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าน้องทรงมีความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะพัฒนาบ้านเมืองของพระองค์ให้ทันสมัย เพื่อป้องกันภัยจากจักรวรรดินิยมตะวันตก สิ่งทั้งสองพระองค์ได้ทำการปฏิรูปก่อนอื่นคือทางด้านการคลังและการศาล^๒

^๒ เฟรด คัมเบิลยู วิกส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่าและหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ, แปลจาก Thailand, The Modernization of A Bureaucratic Polity โดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, ๒๕๑๒), หน้า ๗ - ๘.
เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้ามินคงมีสิ่งทีคล้ายคลึงกันหลายประการ กล่าวคือ ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด ผนวชอยู่ในพุทธศาสนา มาเป็นเวลานานก่อนขึ้นครองราชสมบัติ ทั้งสองพระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธรูปอย่างเต็มที่ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปกิจการคณะสงฆ์ไทยเสียใหม่จนกระทั่งได้ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ส่วนพระเจ้ามินคงก็ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการทำสังคายนาพระพุทธรูปศาสนาครั้งที่ ๕ ณ กรุงมัตเล ทรงปฏิสังขรณ์เจดีย์อุมมาชิ (Atumachi) เป็นต้น

แม้ว่าทั้งสองพระองค์จะมีสิ่งทีคล้ายคลึงกันหลายอย่าง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดำเนินพระราโชบายได้เฉลียวฉลาดลึกซึ้ง สุขุมรอบคอบ และทรงมองเห็นการณ์ไกลกว่า สิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปรียบกว่าพระเจ้ามินคง ก็คือการให้ความสนใจในกิจการศึกษา การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพากเพียรเรียนภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีอเมริกันในขณะที่ยังผนวชอยู่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองในสมัยของพระองค์เป็นอันมาก ทรงให้ความสนใจพระทัยกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งกำลังถูกอิทธิพลของชาวยุโรปคุกคามอยู่โดยการสนทนาและศึกษาหาความรู้จากพวกมิชชันนารีอเมริกันเหล่านั้น และยังได้ทรงติดตามข่าวคราวจากหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศที่ส่งมาจากฮ่องกง สิงคโปร์ และป่บ๊อง เป็นประจำด้วย^๒

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสำคัญของภาษาอังกฤษเช่นนี้ มีผลให้พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระองค์ได้รับการศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาการแบบตะวันตกดังที่ไค่กล่าวมาแล้ว

^๑ วอลเตอร์ เอฟ เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ, หน้า ๗๖.

^๒ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรพรรดิ, ความทรงจำ, หน้า ๑๐๑.

พระเจ้านมดิ่งก็ทรงมีความสนพระทัยในวิชาภาษาอังกฤษ ทรงปรารถนาจะให้พระราชโอรสของพระองค์ได้ทรงศึกษาเช่นกัน พระองค์จึงได้ส่งบรรดาพระราชโอรสไปศึกษาภาษาอังกฤษกับ ดร. มาร์ค (Dr. Mark) หมอสอนศาสนาเชื้อชาติยิว ซึ่งเคยทำงานอยู่ในเขตอังกฤษทางพม่าใตมาเป็นเวลานานจนสามารถพูดภาษาพม่าได้ การศึกษากับ ดร. มาร์ค มิใช่เป็นการศึกษาเฉพาะพระราชโอรสในพระบรมมหาราชวังเหมือนพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นการเสด็จไปศึกษาในโรงเรียนของ ดร. มาร์ค ที่ได้รับพระอุปถัมภ์จากพระเจ้านมดิ่งให้ทรงสร้างชั้นตองเรียนปะปนกับนักเรียนคนอื่น ๆ ด้วยซึ่งก่อให้เกิดความยุ่งยากในการเรียนการสอน เพราะนักเรียนคนอื่น ๆ จะต้องลงไปหมอบอยู่กับพื้น และจะต้องอยู่ทางซ้ายมือของพระราชโอรสเหล่านั้นเสมอ^๒ เมื่อเป็นเช่นนี้การเรียนก็ยอมไม่ได้ผล ซึ่งถ้าเปรียบกับการศึกษาของพระราชโอรสธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วจะเห็นว่าได้ผลดีกว่า นอกจากนั้นการมาเรียนของพระราชโอรสก็มีได้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ ส่วนมากมักจะขาดเรียนอยู่บ่อย ๆ^๓ พระเจ้านมดิ่งมิได้ทรงเอาพระทัยใส่เท่าใดนัก ประกอบกับพระมเหสีนั้นมากอด (พระมเหสีองค์ใหญ่) ก็ไม่ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา ที่จะมาสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป พระเจ้านมดิ่งมิได้ทรงสนพระทัยพระราชโอรสองค์ใดเป็นพิเศษ เพื่อที่จะแต่งตั้งเป็นรัชทายาท จึงมิได้ทรงฝึกฝนอบรมความรู้ทางด้านการปกครองและการเมืองแก่พระราชโอรสองค์ใด พระเจ้าธีโปเมอได้เสวยราชย์สืบต่อจากพระราชบิดาจึงมิได้มีความรู้ความสามารถเช่นพระเจ้านมดิ่ง ทรงขาดความเชื่อมั่นในพระองค์เอง อ่อนแอ และตกอยู่ใต้อิทธิพล

^๒ Maung Htin Aung, A History of Burma, (U.S.A. : Columbia University Press, 1967), p. 241.

^๓ E.C.V. Foucar, Mandalay the Golden, (London : Dennis Dobson, 1963), p. 51.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

ของพระมเหสี บรรดาพระเชษฐาและพระอนุชาของพระองค์มิได้มีส่วนช่วย เป็นกำลังสำคัญในการบริหารบ้านเมือง มิถุนันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวซึ่งถึงแม้ว่าพระราชบิดาจะมีใต๋ทรงแต่งตั้งให้เป็นรัชทายาท แต่ตามตำแหน่งแล้วพระองค์ทรงมีสิทธิในราชบัลลังก์ด้วยเหตุนี้เองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จึงได้รับการฝึกฝนอบรมในข้อราชการกวัดขันกว่าพระโอรสองค์อื่น ๆ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวลาผนวชมาประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงฝึกหัดราชการกวัดขันขึ้นคือนอกจากที่เสด็จไปเฝ้าและไปตามเสด็จโดยปรกติ เวลากลางคืนถ้าทรงพระราชวินิจฉัยข้อราชการ หรือทรงประพาศิพระราชกรณียกิจโดยลำพังก็มีรับสั่งให้หาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เข้าไปอยู่ปฏิบัติประจำพระองค์ให้ทรงฟังพระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายในราชการและราชประเพณีต่าง ๆ เสมอ ...

ดังนั้น เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ จึงได้ทรงดำเนินพระราชโบายเจริญรอยตามพระราชบิดาในการปกครองและปรับปรุงประเทศ ซึ่งทั้งนี้ทรงได้รับความช่วยเหลือจากบรรดาพระเจ้าน้องยาเธอทั้งปวงด้วย นับได้ว่า เป็นผลเนื่องมาจากการศึกษาที่ทรงได้รับมาแต่ยังทรงพระเยาว์นั่นเอง เฟรด ทัมบู ริกส์ (Fred W. Riggs) ได้กล่าวเปรียบเทียบพระเจ้าฮีบอและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวไว้ว่า "รัชทายาทของพระเจ้ามินคองทรงดำเนินการฝึกฝนอย่างมากมาย แต่รัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง"

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์....
หน้า ๓๖.

เฟรด ทัมบู ริกส์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๕.